

Selsø Kirke.

Foredrag af J. Kornerup den 12. Juli 1912.

Den gamle „Hellig Kors Kirke“, som vi staar i, har en sjælden smuk Beliggenhed paa den høje Bakke, paa hvis Rand Kirkegaardens vestre Ringmur ligger. Herfra synker Jordsmonnet brat og dybt ned imod en Sø, der tidligere har været større, og fra den gaar der imod Nord-øst en dyb, skarp Kløft ligesom en mægtig Plovfure lige op imod Torpe og helt ud til Roskilde Fjord. Det er tydeligt, at Selsø for omtrent tusind Aar siden har været en Ø.

I den katolske Tid lavede Folket en Legende om denne Kløft. „Da St. Olaf, Norges Værnehelgen, engang sejlede med sit Skib „Oksen“ ind i Fjorden, sad der paa Bakken en Troldkvinde med Rok og Ten og raabte haanligt ud til ham.

„Sankt Olaf med dit røde Skæg!

Du sejler for nær ved min Kældervæg.“

Da blev Kongen vred og svarede:

„Hør, Du Kærling med Rok og Ten,

Her skal Du sidde og blive en Sten!“

Derpaa lagde han Roret om og styrede lige ind imod Skrænten og skar med Skibet tværs igennem Landet, lige til han kom ud i Fjorden i Selsø Møllebugt. Troldkvinden blev forvandlet til en Sten, og der sprang en Kilde ud, en hellig Lægedomskilde.¹⁾

¹⁾ Thiele: „Danmarks Folkesagn“ II, 27.

Endnu den Dag i Dag ligger St. Olafs hellige Kilde i Nærheden af Østby, og Ejeren af Stedet har vist en smuk Interesse for Landets Fortids Minder ved at tilbyde det historiske Samfund for Københavns Amt Kilden til fremtidig Bevaring. Styrelsen for Samfundet har, saavidt jeg ved, takket Manden, men henvist ham til Nationalmusæet.

Hellig Kors Kirken i Selsø er en smuk Bygning i Rundbuestil, for største Delen opført af Kampestenskvadre, iblandet med enkelte Fraadsten og Kridtsten; udvendig ses de oprindelige smaa højtsiddende, skraat indskaarne Vinduer, hvis Lysning kun har været ca. 35 Centimeter. Over et af dem, paa Sydsiden, sidder et Mandshoved, udskaaret i Kridtsten. Efter alle Tegn er Langhuset og det smukke lille rektangulære Kor med de smalle Sider i Nord og Syd allerede opført i sidste Halvdel af 1100-Tallet. Taarn og Vaabenhus er langt yngre Tilbygninger.

Hvad der imidlertid især tiltrækker sig Opmærksomheden ved Selsø Kirke, er Korslutningen, en cirkelrund Bygning med en indvendig muret Kuppelhvælving og med 3 smukke smaa rundbuede Vinduer og et kegledannet Blytag. Denne hos os enestaaende lille Bygning er til Forskel fra den øvrige alene opført af ældgamle Fraadsten. Man kan med Sikkerhed betragte denne runde Bygning som en af de allerældste paa Sjælland.

Skibet og Koret har fra først af haft Bjælkeloft, og Hvælvinger er først indbyggede i den senere Middelalder; da de omtalte smaa højtsiddende Vinduer derved dækkedes, blev der brudt andre større Vinduesaabninger lavere nede.

Men, mine ærede Tilhørere, saadan en gammel Kirke kan indeholde Hemmeligheder, som Forskningen maa søge at tyde. Naar De nøjere betragter Skibets østre Væg over den halvrunde Korbue, vil De se, at den er meget uregelmæssig og lidt krumbuet.

Denne lagttagelse i Forbindelse med, hvad der ses af Væggen ovenover Hvælvingen, hvor Krumningen ikke er forhugget, men træder langt tydeligere frem og

ikke er i én Støbning med Skibets Sidemure, ligesom ogsaa Tilstedeværelsen af den cirkelrunde Korslutning, „Apsis“, bragte mig i 1862 til at fremsætte den Formodning, at Selsø Kirke allerede i det 12te Aarhundrede havde undergaaet en stor Forandring, en Ombygning, og at Skibet fra først af havde været en Rundkirke og altsaa hørt til den samme mærkelige Gruppe som de velkendte Kirker i Bjernede, Thorsager og de fire bornholmske Rundkirker.

Jeg maatte i den Anledning døje en Del af en Kollega, som paa Tryk meget overlegent paastod, at min Mening var greben ud af Luften, og at den runde Apsis, som jeg mente var det allerældste, tværtimod var en senere Tilføjelse. Men jeg fik en grundig Oprejsning.

Da Kirken i 1895 underkastedes en vellykket Restaurering under Ledelse af den udmærkede Arkitekt Herholdt med Bistand af Roskilde Domkirkes dygtige Murermester, Hr. Carl Schledermann, blev der foretaget Gravninger omkring det runde Kor og langs Skibets nordre Side. Nationalmusæet overdrog mig at tage disse i Øjesyn og sende en Indberetning. I en Dybde af 2 Fod blev der omkring den runde Kor-Apsis fremdraget et smukt Fodstykke, bestaaende af en Rundstav og en Skraakant. Men ved Gravning udenfor Skibets nordre Side fandtes en halvrund Kampestensgrund, en hel fyldt Masse, et Segment af en Cirkel. Ogsaa inde i Skibets nordvestre Hjørne saavel som udvendig i det sydvestlige Hjørne imellem Skibet og Vaabenhuset fandtes Kampestensgrunde i Fortsættelse af Cirkelbuen. Hvad kunde alt dette være andet end Grundvolde af en gammel Rundkirke? Syd for Skibet og Øst for Kirken kunde der ikke foretages Undersøgelser for de der værende Familiegraves Skyld; men det var bevist, at der har staaet en Rundkirke i en meget gammel Tid. Til yderligere Bekræftelse ses der endnu i nordre Mur en hel Del svagt udbuede Sokkelsten fra hin Rundkirke. Det kunde skønnes, at denne har haft en indvendig Diameter af ca. 18—19 Alen.

Hvorledes Rundkirken har været dækket, kan ikke afgøres. Jeg lod grave i Midten af Gulvet i den Tanke, at der kunde have staaet en Søjle som Bærer for en ringdannet Tøndehvælving ligesom i Nylars Kirke paa Bornholm; men jeg fandt intet. Der kunde ogsaa have staaet 4 Søjler som i Bjernede og Thorsager, men det var ikke tilladt at flytte Kirkestolene, hvad der hindrede en fortsat Undersøgelse. Man maa dog nærmest antage, at Rundkirken har været dækket af et Bjælkeloft, ligesom det ogsaa er muligt, at det er en Brand, som har foranlediget hele Ombygningen, og at man har bevaret det krumme Stykke Mur ovenover Korbuen for at undgaa at bygge denne om. Rundkirkens Mure maa uden Tvivl have været af Fraadsten paa en Kampestens Fod.

Selsø Kirke har endog vakt fremmede Videnskabsmænds Opmærksomhed. Den svenske Dr. phil. Hugo Frölén omtaler den meget indgaaende i sit store Værk „Nordens befästa Rundkyrkor“, Stockholm 1911¹⁾. Han har med stor Flid undersøgt alle Skandinaviens kendte Rundkirker og udgravet Grundvoldene af flere hidtil ukendte.

Dr. Frölén mener, at ogsaa det smukke lille rektangulære Kor i Selsø er ombygget og har tidligere haft halvcirkelformede Ydermure, som flere Rundkirker i Sverige og Nylars Kirke paa Bornholm. Han omtaler den interessante Udgravning af Grundvoldene af Olafskirken, Nordens største Rundkirke, som den norske Arkitekt Hakon Thorsen foretog 1878 i Tønsberg²⁾. Denne Stad var i Sverres og Magnus Lagabøters Tid Norges Kongesæde, og her paa „Slotsbjerget“ laa en Borg med Ringmure og Taarne, hvoraf endnu findes Rester. Nedenfor den udbredte Staden sig med sine ti Klostre og Kirker, som man har været meget ivrig med at nedbryde. Endnu i den nyeste Tid, omtr. 1866, har man „nedtaget“ den ældgamle Mariekirke³⁾. I selve Byen laa Olafskirken, som

1) H. Frölén: „Nordens befästa Rundkyrkor“ II, 144 og flgd.

2) Frölén: II, 11—12.

3) N. Nicolaysen: „Norske Fornlevninger“, S. 768.

var bygget af Kampestenskvadre paa en smuk Sokkel. Til den anselige Rundkirke sluttede sig i Øst to andre mindre Runddele, Koret og Apsis. Efter Dr. Frøléns Mening skal Selsø Kirkes oprindelige Plan have lignes St. Olafs i Tønsberg.

Inden vi forlader Kirken, vil jeg kun henlede Opmærksomheden paa det smukke Broncecrusifix paa Alteret, et Værk af den udmærkede Billedhugger Jerichow. Paa Stolestadernes Endestykker ses et Par udskaarne Vaabenskjolde med Aarstallet 1593, et Minde om Jacob Ulfeld og Anne Flemming. Det var denne Jacob Ulfeld, som nedbrød St. Klaras Kloster i Roskilde og af Stenene opførte den ældre Selsø Gaard, hvoraf endnu Portbygningen staar tilbage.

Skibby Kirke.

Foredrag af J. Kornerup den 12. Juli 1912.

Et gammelt Folkesagn fortæller, at da Kong Knud den Hellige vilde bygge Kirken af Sten i Stedet for de smaa Trækirker, der dengang stod i Danmark, bad han Gud om at hjælpe sig dermed og gik derpaa med sine Murere ned til Stranden, hvor Stormen drev de skummende Bølger mod Land. Kongen befalede dem da at opsamle Havets Skum, „Fraaden“, i deres Trug, og ved hans Hellighed blev Skummet til Sten, og de Kirker, der byggedes af disse „Fraadsten“ (Kildekalk), blev saa stærke, at de aldrig kunne forgaa¹⁾.

Rundt omkring Isefjorden staar endnu en hel Del gamle Kirker, der er byggede af Fraadsten tidlig i det 12. Aarhundrede, fordi man da endnu ikke kendte til at brænde Teglsten, og et Bevis for deres Ælde er det, at man ved Gravninger i Roskilde Domkirkes Gulv har fundet betydelige Grundvolde, endogsaa flere Skifter høj, af Fraadsten af den ældre Domkirke, der var bygget og fuldført omtr. 1084 af Biskop Sven Norbagge, med Knud den Helliges Bistand ved Opførelsen af den til Kirkens nordre Side stødende Klosteromgang.²⁾ Hin ældre Domkirke i Roskilde har uden al Tvivl været den første Stenkirke, der blev bygget paa Sjælland, og fra Bispesædet som et

1) Thiele: „Danmarks Folkesagn“ I, 183.

2) Saxo Grammaticus.

Midtpunkt udbredte den kirkelige Bygningskunst sig over Landet.

Som Skibby Kirke endnu staar, navnlig Langhuset, Koret og Kor-Rundingen, er den en af de anseeligste og ældste Kirker ved Isefjorden, opført af Fraadsten i Rundbuestil. Oprindeligt har den haft Bjælkeloft, og højt oppe under dette sad smaa, smalle rundbuede Vinduer, som man endnu ser paa Skibets Nordside. Igennem tykt grønligt Glas har kun et svagt Lys kunnet trænge ind i Kirken. Der har hersket en mystisk Skumring, men en dragende Magt. Naar vore barnligt fromme Forfædre kom fra deres lave, tarvelige Bulhuse, forstod de, at det var godt at komme ind til Kristus. Saa knælede de paa Stengulvet, stirrede op imod Alteret med de mange straalende Kerter og det store Billede af Frelseren, der forekom dem som en himmelsk Aabenbaring.

I Tidens Løb kom imidlertid Kirken til at undergaa store Forandringer. Midt i 1300 Tallet blev Koret dækket med en Hvælving, der slutter sig til Sidevæggene med runde Buer, og mindst ét hundred Aar senere blev ogsaa Langhuset dækket af Hvælvinger i Spidsbuestil.

Til al Uheld har Bygmesteren ikke turdet spænde en enkelt Række Hvælvinger over det temmelig brede Langhus. Han har frygtet for, at Sidemurene var for svage til at modstaa Trykket af Hovedbuerne og valgte da at indbygge en dobbelt Række Hvælvinger, som hviler paa en Række Piller igennem Kirkens Midte. Det var en uheldig Forandring. Det smukke brede Skib blev spaltet, og Udsigten igennem Korbuen til Alteret med det majestætiske Kristusbillede hindret.

Vi gaar nu ind i Koret. Her skete der i 1855 et mærkeligt Fund. Maleren Zeuthen havde opdaget, at der stak Farver frem under Hvælvingens Hvidtning og havde afdækket et Stykke, hvorved mærkelige gamle Kalkmalerier kom frem. Han indberettede dette til Oldforskeren, daværende Professor Worsaae, som tog ud til Skibby for at tage dette i Øjesyn. Den geniale Videnskabsmand saa straks, at dette Fund var af stort Værd

til Oplysning af Middelalderens Kultur og Kunst, og han udvirkede Kirkeejerens, Kammerrherre Hafners Tilladelse til at afdække det hele og lod Zeuthen restavrere det. Fundet vakte megen Opmærksomhed hos Oldforskere og Historikere i København, men Kunstnerne havde i Begyndelsen Vanskelighed ved at se ud over de grove Tegnefeil i de gamle Billeder.

Betragter vi nu den nordre Hvælvingskappe, finder vi der Skildringer af Marie Bebudelse, Englen Gabriel forkynnder Maria det store Budskab, at hun skal føde Guds Søn, Marie giver Barnet Die, og ved Siden af hende sidder den gamle Josef med Haanden under Kind. Paa Hovedet har han en spids „Jødehat“. Tilhøjre Fremstillingen i Templet, hvor Simeon og Anna velsigner Jesusbarnet.

Paa østre Kappe er Jesu Lidelser fremstillede: Hudflettelsen, Korsfæstelsen og Opstandelsen, og foroven svæve et Par Engle med Røgelsekar. I Opstandelsen er Kristus malet som en mægtig stor Skikkelse, der stiger ud af en Kiste og holder en Sejersfane i Haanden som Tegn paa Sejren over Graven og Døden. Nedenfor Kisten ses den sovende Vagt, smaa bitte Soldater, iførte Ringbrynjer og Brynjehætter. I Midten af 1300 Tallet kendte man endnu ikke til Pladerustninger. Dette i Forbindelse med de store romanske Bøgstaver i Indskrifterne saavel som den hele Stil viser hen til, at Hvælvingen i Koret er malet i hin Tid.

Paa søndre Kappe er der givet en meget naiv Skildring af Dommedag. Engelen blæser i Basunen (Matthæus 24,31) og Jesus sidder til Doms over alle Mennesker. Fra hans Mund udgaar to tveæggede Sværd (Aabenb. 1,16), og over ham ses Sol og Maane. Til venstre staar de salige og priser Herren med fremrakte Hænder. Nedenunder ses Skyer, som betegne, at de er i Himlen, og ovenover læses: ECCE BENEDICTI c: Se her de Velsignede; men tilhøjre ses de fordømte med Indskriften ECCE MALEDICTI c: Se her de Forbandede (Matth. 25,41). Nøgne og fortvivlet vridende Hænder vender de sig bort fra Jesus. Over deres Hoveder svæver en kulsort Djæ-

vel og hakker dem i Hovedet med en Fork, og nedentfor slaar de røde Flammer dem imøde fra Helvedesgabet!

Man forstaar jo Hensigten med disse Kirkebilleder. De skulde tjene Menigheden, der ikke kunde læse, til Opbyggelse og Undervisning i Bibelhistorie og Legender. Dette udtaler bl. a. en gammel Munkeskulptør fra det 12. Aarhundrede. Han har skrevet et af Middelalderens mærkeligste Værker, en teknisk Haandbog i Maleri, Guldsmedekunst, Klokkestøbning m. m. Han hed Theophilus og levede i Klostret Helmarshausen og skriver:

„Naar den troende Kristen betragter Kirkemalerierne med Herrens og Helgenernes Lidelser og deres Løn i Himlen, maa han gribes af Lysten til et bedre Liv, og naar han ser Pinslerne i Helvede, maa han gyse for sine Synder og sætte sit Haab til sine gode Gerninger.“

Hvad vi hidtil har set, er jo bibelske Billeder, men det, der er malet paa den fjerde, østre Kappe, er derimod af et ejendommeligt filosofisk-satirisk Indhold, en Paamindelse om Livets og al menneskelig Herligheds For-gængelighed. Tre Konger rider paa Jagt med Falke paa Hænderne og fulgt af Hunde. De er prægtig klædte og bærer Kroner paa Hovedet; men tilhøjre ser man tre Benrade, af hvis Hoveder Kronerne falder, og om hvis Ben Ormene snor sig. Paa et Sprogbaand læses: QVOD SUMUS, QVOD FUIMUS. Benradene siger: „se, hvad vi nu er, og hvad vi var.“

I Midten af 1300 Tallet hærjedes hele Europa af den frygtelige Byldepest, „den sorte Død“, som ogsaa i Aarene 1349—1350 gik igennem Danmark, og Menneskene blev grebne af Rædsel for Døden. Fra den Tid begyndte man at male den bekendte „Dødningsdansen“, som f. Eks. paa Dominikanermunkenes Kirkegaardsmur i Basel eller i et Kapel ved Mariakirken i Lybæk. Omtrent samtidig med Billedet her i Skibby malede den italienske Kunstner Orcagna det berømte Freskomaleri „Dødens Triumf“ i Campo santo i Pisa, som er af et lignende Indhold som dette, men rigtignok udført med langt større Kunst.

Ovenover de tre Konger i Toppen af Hvælvingen ses

den hellige Martin, Biskop af Tours, der deler sin Kappe med en nøgen Tigger. Han mindes endnu som „Bispen i Gaasereden“, fordi han, forfulgt af Hedningerne, søgte Skjul i Reden, men blev forraadt ved Gæssenes Skrig og dræbt.

Da Kalkmalerierne paa Korets Hvælving var fremdragne, lod Worsaae Halvkuplen i Alternichen afdække, og til stor Overraskelse fandt man her en mægtig Kristusfigur, omgivet af Evangelister og deres Symboler, et Maleri, der tydeligt bærer Præget af sin oldkristelige Oprindelse og minder om lignende Billeder i Maleri og Mosaik i Italiens og Siciliens Basilikaer; men hele den kristelige Kunst var jo vandret fra Syden herind til Norden.

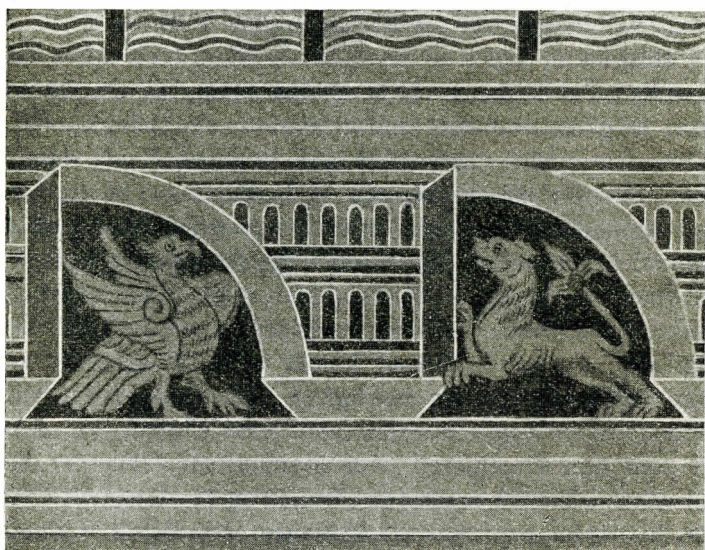
Billedet er malet i det 12te Aarhundrede, uden Tvivl samtidig med Kirken, og er saaledes langt ældre ligesom ogsaa langt bedre udført end de omtalte Hvælvingsmalerier. Hvem har malet dette Billede? Ja, hans Navn vides jo ikke. Maaske har Biskoppen af Roskilde sendt en fremmed Munkekunstner hid. Historien melder, at den ældre Domkirke har været prydet med Freskomalerier.¹⁾

Paa en mørkblaa Bund sidder midt paa Hvælvingen Kristus i kolossal Størrelse, omgivet af en mandelformet Regnbue. I venstre Haand holder han Bibelen, og med højre velsigner han sin Menighed. Hans Haar er skilt i Midten og Skægget tvedelt. Ansigtets Udtryk er alvorligt som hos Dommeren over Menneskene. Han er iført en rødbrun Tunika med vide Ærmer og prydet med Bræmmer, hvori der paa byzantinsk Maner er indfattet Perler og Ædelsten. Derover har han en hvid Kappe, svøbt ind under højre Arm i store Foldekast. Udenom Regnbuen svæver Evangelisternes Symboler, Engelen, Ørnen, den vingede Løve og Oksen, og i Hjørnerne forneden staar de selv, lange, magre, asketiske Skikkelser med stiliserede Lokker. De to holder Bøger i Hænderne, og de to andre udstrækker Hænderne, tilbedende Kristus. Den hele Skildring er jo stærkt stiliseret i den byzantinske Maner og meget sym-

¹⁾ Roskilde Krøniken, Script. rer. Dan. I, 379.

metrisk, men Rummets Dekoration er udført med sikker Kunst, saa at alt er paa sin rette Plads.

Det er jo en bekendt Sag, at Idéen til denne storartede Komposition er laant fra Johannes' Aabenbarings 4de Kapitel, hvor Evangelisten ser en Skikkelse sidde paa en Trone i Himlen, omgivet af en straalende Regnbue og fire vingede Skabninger. Allerede Ezechiel havde haft en lignende Aabenbaring (Ezechiel 1, 5—10), og det synes, som om de Fantasifigurer af vingede Okser og Løver, som Profeten havde set hos Asyrerne, har givet Anledning dertil.

Under det store Billede i Halvkuplen løber en bred Frise af sjælden og ejendommelig Skønhed. I Frisen ses kvartcirkelformede Rammer, hvori rask tegnede Dyr, Duer og Løver, maaske symbolske Billeder, antydende den Hellig Aand og Kristus („Løven af Juda“). Mage til denne Frise er, saavidt vides, hidtil ikke fundet blandt Nordens Kalkmalerier.

Kirkens tidligere Altertavle er flyttet hen paa Skibets Væg, for at den ikke skulde dække over Halvkuplens Ma-

leri, og paa Alteret er opstillet et Træcrucifix i romansk Stil, smukt udskaaret af Prof. Aarsleff efter Arkitekt Martin Borchs Tegning.

I Aaret 1650 blev der inde i Muren bag Alteret fundet en gammel Pergamentsbog, et saare mærkeligt Kildeskrift til Danmarks Historie. Det er bevist, at Forfatteren af denne saakaldte Skibby Krønike er den bekendte Karmelitermunk fra Helsingørs Kloster, Lektor Poul Helgesen, kaldet „Paul Elie“, der i Reformationstiden kæmpede saalidenskabeligt for den katolske Kirke, at han paadrog sig saa mange Fjender, at hans Liv var i Fare, og han maatte flygte over Hals og Hoved.¹⁾ Hans Bog blev ikke helt færdig; den ender midt i en Sætning! Han maa have besørget den gemt og skjult i Skibby Kirke, fordi han var dens Værge, som der stod paa dens gamle Dør. Ved Aar 1534 forsvinder i vor Historie ethvert Spor af Poul Helgesen, men for faa Aar siden er det nu oplyst, at flere danske Karmelitere dengang flygtede til Köln og fandt et Tilflugtssted i denne gamle katolske By. Der har uden Tvivl Lektor Poul endt sit urolige Liv.²⁾

¹⁾ Dr. A. Heise: „Skibykrøniken“ paa Dansk, 1891.

²⁾ Dr. Holger Rørdam: „Kirkehist. Samlinger“, 5. Række, 5. Bind, 1911, 637. Dr. Rørdams Afhdl. i Hist. Samlinger 1ste Bind, p. 320, foranledigede Katolikernes Undersøgelse.